

Wouter De Maeyer ♦ Frans Doperé ♦ Stephan Van Bellingen

Het archeologisch onderzoek naar de burcht van Halle: een voorlopig verslag

Vlaams Instituut voor het
Onroerend Erfgoed

Wouter De Maeyer ♦ Frans Doperé ♦ Stephan Van Bellingen

**Het archeologisch onderzoek
naar de burcht van Halle:
een voorlopig verslag**

**Brussel – Leuven
2004**

1. INLEIDING

Toen het *Woon- en Zorgcentrum Sint-Augustinus* besliste om in de Mgr. Senciestraat, gelegen in het stadscentrum van Halle, een nieuw rusthuis te bouwen merkten enkele alerte leden van de Werkgroep Oud-Halle terecht op dat op deze plaats de voormalige burcht van de graven van Henegouwen had gestaan. Door de afbraak van het oude hospitaal en de daarop volgende graafwerken bestond de kans dat restanten van dit kasteel aan het licht konden komen. Sinds lange tijd hoopten enkele lokale vorsers op een gelegenheid om het bodemarchief op deze plaats te kunnen raadplegen. Toen de plannen voor de nieuwbouw vaste vorm begonnen aan te nemen verwittigden de mensen van de werkgroep Oud-Halle het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (sinds kort het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed) en de Dienst Cultuur van de Provincie Vlaams-Brabant. Tijdens een vergadering met de v.z.w. *Woon- en Zorgcentrum Sint-Augustinus* en de Congregatie van zware zuster Augustinessen van Halle bleek zeer snel dat de bouwheer bereid was om een archeologisch onderzoek op de site toe te staan. Om de archeologen voldoende tijd te geven en problemen tijdens de nieuwbouwfase te vermijden werden de bestaande gebouwen vroeger afgebroken dan oorspronkelijk gepland. Verder werd de vzw bereid gevonden om tijdens de opgravingen een deel van de kraankosten voor haar rekening te nemen.

Om een archeologisch onderzoek te kunnen uitvoeren moet men over mensen en logistiek beschikken en dit kost natuurlijk geld. Omdat de financiële situatie van de diverse partners het aanwerven van een hele archeologische ploeg niet toeliet werden de krachten gebundeld en werd contact opgenomen met de Stad Halle. De stad nam haar verantwoordelijkheid op en financierde samen met het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium en de Provincie Vlaams-Brabant het archeologisch onderzoek. Hiervoor werd een overeenkomst gesloten tussen de Stad Halle, de Katholieke Universiteit Leuven, het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, de Provincie Vlaams-Brabant, de Congregatie van zware zuster Augustinessen van Halle en het Woon- en Zorgcentrum Sint-Augustinus. Het opgravingwerk werd tussen 18 augustus 2003 en 24 februari 2004 uitgevoerd door een archeoloog en twee arbeiders, regelmatig bijgestaan door personeelsleden van het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, enkele enthousiaste studenten en andere vrijwilligers¹.

Bij de afbraak van de oude ziekehuisgebouwen en het verwijderen van het puin werd geïnteresseerd dat er slechts weinig restte van het eens zo imposante kasteel en dit omwille van de aanwezigheid van talrijke verstoringen bestaande uit betonnen funderingen. Groot was dan ook de verbazing toen bleek dat een groot deel van de site de tand des tijds zeer goed had doorstaan. Het Woon- en Zorgcentrum Sint-Augustinus besliste na de opgraving om de weermuur te integreren in de nieuwbouw, een beslissing die door de archeologen, de lokale vorsers en de geïnteresseerden in het Halse verleden alleen maar kan worden toegejuicht.

¹ We wensen langs deze weg Maurice Belsack (Halle), Heidi Berckmans (Brussel, V.I.O.E.), Manu Berghmans (Halle, Woon- en Zorgcentrum), René Borremans (Halle, Zuidwestbrabants Museum), Dirk Callebaut (Brussel, V.I.O.E.), Danielle Caluwé (Vrije Universiteit Brussel), Manijke Claes, Nathalie Cleeren (Zellik, V.I.O.E.), College van Burgemeester en Schepenen van de Stad Halle, Frans De Buyser (Zellik, V.I.O.E.), Koen De Groote (Ename, V.I.O.E.), Hadewijch Degryse (Leuven, provincie Vlaams-Brabant), Hans Denis (Brussel, V.I.O.E.), Dr. Anton Ervynck (Brussel, V.I.O.E.), Marcel Franssens (Halle), Veronique Guillaume, Katrien Hollevoet (Stad Halle), Nora Jansen (Stad Halle), Hubert Labaye (Zellik, V.I.O.E.), Hermione L'Amiral (Stad Halle), Prof. Dr. Marc Lodewijckx (K.U.Leuven), Martine Maris, Luc Muylaert (Brussel, V.I.O.E.), Jurgen Queriston (Halle), Hans Roeder (Brussel, V.I.O.E.), Marc Saeys (Brussel, V.I.O.E.), Maarten Smeets, Guido Smets, Kathy Soetaerts (Halle, V.D.A.B.), Ghislain Stas (Halle, Oud Halle), Lobke Swillens, Johan Van Laecke (Brussel, V.I.O.E.), Kim Vyncke, Roxanne Wyns, zuster Bernadette en Geert te danken voor hun zeer geprezen inbreng bij het onderzoek naar de verdwenen kasteelsite van Halle.

Het hier voorliggende rapport vormt slechts een eerste, summier beschrijving van de ontdekte sporen, opgesteld kort na het afronden van de werkzaamheden op het terrein. De structuren en de vondsten zullen in de komende maanden door een team van vorsers verder worden uitgewerkt en in een ruimere context worden geplaatst. Deze bevindingen zullen worden gebundeld en in een nabije toekomst door het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (V.I.O.E.) worden uitgegeven.

2. GEOLOGIE EN SITUERING VAN DE SITE

Halle behoort samen met Lessines (Lessen, prov. Henegouwen), Enghien (Edingen, prov. Henegouwen) en Wavre (Waver, prov. Waals-Brabant) tot de reeks steden die ontstaan zijn op de noordrand van het Brabants massief, een opduiking van paleozoïsche gesteenten (o.a. kwartsieten en arkose). In Halle werd dit pakket in het Tertiair afgedekt met Ieperiaan-klei, die tijdens het Kwartair op haar beurt werd bedekt door een dikke laag eolisch leem². Deze afzetting heeft een maximale dikte van 22 m. In de paleozoïsche gesteenten van het Brabants plateau heeft de Zenne haar weg gezocht. De smalle alluviale vlakte die toen ontstond werd in latere tijden opgevuld met klei en terrasgrinten.

Op de rand van de alluviale vlakte, op de plaats tot waar de Zenne in de middeleeuwen stroomopwaarts bevaarbaar was en waar zich enkele doorwaadbare plaatsen bevonden zou Halle zich ontwikkelen³. Men kan bijgevolg stellen dat de stad zich op een kruispunt van wegen bevindt.

De burchtsite bevindt zich in het noordelijke stadsgedeelte, meer bepaald in de zone gelegen tussen de Monseigneur Senciestraat, het Possozplein, de Kardinaal Cardijnstraat, de Klinkaert en de Dekenstraat (Kadastrale gegevens: Stad Halle, Afdeling 1, Sectie G, Blad a2-t). Geologisch gezien werd de site ingeplant op de rand van de alluviale Zennevlakte. Dit bood uiteraard strategische troeven aangezien de hoge grondwatertafel er kon worden aangewend voor de bevoeiing van de grachten. De nabijheid van een belangrijk kruispunt van wegen, met name de baan van Mons (Bergen) naar Brussel en de weg van Nivelles (Nijvel) naar Vlaanderen, vormt eveneens een belangrijk argument die de uitgekozen plaats kan helpen verklaren.

3. HYPOTHESES EN HISTORISCHE GEGEVENS

3.1. *Ontstaan en ontwikkeling van de stad Halle*

Het ontstaan en de ontwikkeling van de Stad Halle heeft in het verleden al heel wat inkt doen vloeien. Dr. René Borremans maakte in 2003 een overzicht van de diverse hypotheses⁴. Om een beter inzicht te krijgen over de rol en de ontwikkeling van de burcht is het nuttig dat we hier een korte synthese geven van de verschillende stellingen over de stadsontwikkeling van Halle.

3.1.1. Léopold Everaert en Jean Bouchery (1879): de 8ste eeuw

In de akte die de verdeling van het rijk van Lotharius II (870) regelt worden de belangrijkste plaatsen in Henegouwen opgesomd, maar Halle wordt in deze lijst niet vermeld. Toch verwijzen

² Borremans & Walschot 1967, 38.

³ Borremans & Walschot 1967, 42.

⁴ Borremans 2003, 97-103.

Léopold Everaert en Jean Bouchery⁵ naar Franciscus Haraeus, die in zijn *Annales du Duché de Brabant* schrijft dat de H. Hubertus in 727 de kerk van Halle inwijdde. Hieruit menen ze te kunnen afleiden dat Halle in de 8e eeuw al bestond. Volgens de hypothese van beide auteurs werd Halle mogelijk niet in de akte opgenomen omdat het op dat ogenblik nog een onbelangrijk, klein dorpje was.

3.1.2. Joseph Possoz: vijf stadia in de stadsontwikkeling

Joseph Possoz⁶, een Halse historicus uit het interbellum, gaat ervan uit dat Halle pas na de bouw van de burcht, door de graven van Henegouwen, ontstond. Hij situeert dit feit in de 12de eeuw. De graven van Henegouwen zouden volgens hem Halle al in de 11de eeuw hebben ingelijfd. Dit is echter nooit bewezen. Hij meent ook vijf stadia te herkennen in de ontwikkeling van de stad. De Klinkaert en de Kasteelstraat behoren tot de oudste stadskern rond het kasteel. De eerste omwalling werd begrensd door de binnen-Brusselstraat, de Klinkaertstraat, vanaf de Brusselstraat tot aan het koor van de kerk. De nu toegemaakte doorgang onder het koor vervolgde de omheining tot aan de kasteelvesten. Binnen deze primitieve kern bevonden zich het kasteel en zijn afhankelijkheden, de afspanning de Ster, de Pastorie, het huis van de Schatbewaarder en dat van de Zangmeester.

Rond deze omwalling groepeerden zich nieuwe huizen, zodat de verdedigingsgordel moest worden vergroot. Deze werd begrensd door de Brusselstraat, de Hunderstraat, de Zwaanstraat, het noordelijk deel van de Grote Markt en de Sollenbeemd. Tijdens een derde stadium was men genoodzaakt, als gevolg van een nieuwe toename van de bevolking, de vesten eens te meer uit te breiden. De nieuwe gordel volgde het volgende tracé: Brusselstraat, Hoenderstraat, Sint-Katharinastraat, Maandagmarkt om ten slotte uit te komen aan de Zenne. Later zou men nog twee keer de vesten vergroten. Enkel deze laatste twee worden door de meeste andere auteurs aanvaard. De eerste hiervan volgt vanaf de Bres de linkeroever van de Zenne, loopt voor het kasteel, door de Brusselpoort, naar de Sint-Katharinapoort tot aan de Korte Vesten en zo tot aan de Kwade Poort. De definitieve grote wallen werden aangelegd tussen 1381-1396 en omvatten ditmaal ook de rechteroever van de Zenne tot aan de Leide, en de gekende Brusselpoort, Sint-Katharinapoort, Ninoofsepoort, Bergenpoort, Bospoort en de Bres, zoals Jacob van Deventer ze in de 16de eeuw zal tekenen⁷.

3.1.3. Frans Martens: de invloed van de geologische gesteldheid

Frans Martens⁸ heeft meer aandacht voor de site op zich. Hij beweert dat er aan de oorsprong van Halle een doorwaadbare plaats kan gelegen hebben. René Borremans en Leopold Walschot⁹ sluiten zich bij deze stelling aan. Zij stellen dat *de site van Halle werd bepaald door de geologische gesteldheid van de Zennevallei*.

⁵ Everaert en Bouchery 1879, 2-3 en 13-14.

⁶ Possoz 1929-1930, 492-545.

⁷ Verbesselt 1987, 35-39.

⁸ Martens 1927, 23-31.

⁹ Borremans & Walschot 1967, 37-78.

3.1.4. Jan Verbesselt: de evolutie van het domein

De eerste verantwoorde benadering volgens René Borremans is die van Jan Verbesselt¹⁰. Deze stelt dat er reeds in de 7de eeuw sprake is van het domein van Halle. Sint-Waltrudis, een belangrijk lid van de Merovingische adel, schenkt op dat ogenblik het gebied aan de abdij van Mons (Bergen). De Sint-Waltrudisabdij zal het domein tot in de 14de eeuw beheren. Het centrum van dit domein is het primitief hof van Nederhem, dat minstens teruggaat tot de 9de eeuw. In de loop van de tijd staan enkele medebeheerders op. De eerste is de lekenabt van de Sint-Waltrudisabdij, de latere graaf van Henegouwen. In de 9de eeuw krijgt hij het kerkelijk en parochiaal beheer toegewezen. In de 11de eeuw treedt de kastelein van Brussel, als vertegenwoordiger van Brabant (graven van Brussel-Leuven), op de voorgrond. Brabant maakt aanspraak op het voormalige graafschap Halle omdat het in de 9de eeuw één van de vier onderdelen was van de pagus van Brabant. Halle was hiervan de hoofdplaats. Deze kastelein heeft geen medezeggenschap in het beheer, maar deelt wel in de inkomsten van een derde deel van de grondrechten. Zijn invloed blijkt wel zeer belangrijk geweest te zijn. Uiteindelijk zal deze situatie leiden tot een sterk versnipperd feodaal landschap met vele onderlinge oorlogen¹¹. De invloed van de kastelein van Brussel verdwijnt pas in 1331 wanneer zijn rol wordt overgenomen door de graaf van Henegouwen. Vanaf dan is de stad Halle Henegouws grondgebied. De andere delen van het domein blijven nog wel in andere handen.

Een cruciale vraag is vanaf wanneer Halle zich als een stad gaat ontwikkelen. Een bevredigend antwoord op deze vraag kan vandaag nog niet gegeven worden. Uit de archivalia leren we dat gravin Johanna van Henegouwen de Stad Halle erkende in een keure uit 1225. Er is op dat ogenblik dus duidelijk al een stad. Opgravingen van René Borremans en Guido Taelman hebben aangetoond dat er op de plaats van de huidige Postgebouwen 10de-eeuwse bewoning bestond¹². Tijdens de 11de en de 12de eeuw bevond er zich een bewoningskern langs de Zenne en ook in de buurt van het kasteel werden aanwijzingen gevonden die voor een occupatie in de 12de eeuw pleiten¹³.

3.1.5. Marcel Franssens: een oud nederzettingsspatroon

Marcel Franssens¹⁴ sluit zich aan bij de visie van Jan Verbesselt over het domein van Halle. Over het ontstaan van het kasteel en de ontwikkeling van de stad heeft hij echter een andere mening. Volgens hem is het niet toevallig dat er van het kasteel pas sprake is in samenhang met het ontstaan van de stadsomwalling in het midden en op het einde van de 14de eeuw. Hij schrijft: *Moest er voordien een versterking met ietwat militaire betekenis geweest zijn, dan zou dit voorzeker in de geschiedenis tot uiting moeten gekomen zijn, omdat in de Brabants-Henegouwse grensvorming de minste versterking (gfr. de oorlog om een torenproject te Lembeek op het einde van de 12de eeuw) zeer grote politieke consequenties heeft gehad.*

Verder zegt hij: *Ook het feit van de vluchtburgfunctie van de basiliektoeren (vermoedelijk 13de eeuw) wijst erop dat er dan nog geen militair kasteel vlakbij voorzien was. En uit alle geschriften komt naar voor dat de vermoedelijk oudste en voornaamste exploitatiezetel van het domein van St.-Waltrudis, Nederhem over de Zenne was.*

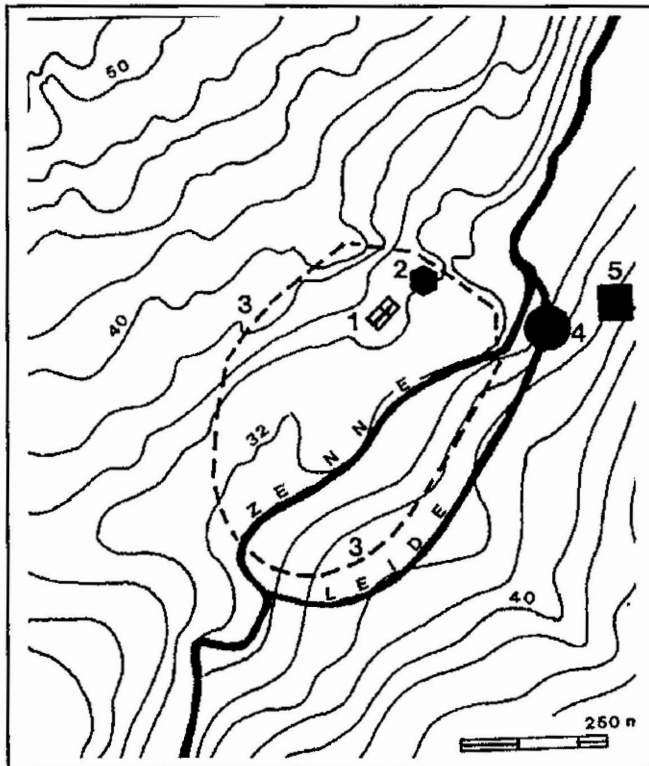
¹⁰ Verbesselt 1987.

¹¹ Verbesselt 1987, 221.

¹² Borremans & Taelman 1996, 15.

¹³ Mondelinge mededeling René Borremans (28-02-2004) waarvoor dank.

¹⁴ Franssens 1985, 19.

Situering: 1. Sint-Martinuskerk, 2. Burcht, 3. Stadsomwalling, 4. Nederhem vóór de 13de eeuw, 5. Nederhem in de 16de eeuw.

Zenne en de Grote Wallen. Een versterkte toren is er niet meer, maar wel een grote doorgang van de Zenne en een brede weg langs de linkeroever die in de richting van de Vondelpoort en de Markt gaat¹⁶. Marcel Franssens gaat hierop verder: *Het is ook conform met het algemeen nederzetting patroon in de streek dat het hof van de heer ietwat afzijdig staat van de nederzetting of omgekeerd dat de heer slechts vestigingen tolereerde op veilige afstand van zijn hof (cfr. Breedhout en Elbeek). Omgekeerd, als eens het stadsvormingsproces begonnen was, werd het voor de heer noodzakelijk binnen de stad te verblijven. En eens de stad omwijd werd, lag het voor de hand dat dit verblijf mee versterkt werd en kasteel werd.* Over dit nederzetting patroon merkt hij verder ook op dat de oudste stadskern (kerk en kerkhof, kasteel en een aantal grote hoven) uit een gesloten blok van ongeveer vierkante kavels bestaat. Hij ziet de toren van de basiliek als een belfort van waaruit men dit geheel beschermde. De markten van de stad situeren zich op de gemene gronden, juist buiten de stadskern, langsheen de wegen op hoge plaatsen. Tot deze oudste markten behoren de Maandagmarkt, de Vismarkt, de Beestenmarkt en de Melkmarkt. Hierbuiten sluit een totaal ander, en later, verkavelingspatroon op het geheel aan. Het gaat om lange, smalle repen die waaiervormig het verloop van de weg volgen¹⁷.

3.2. De geschiedenis van het kasteel

3.2.1. De oudste vermelding

In de 14de eeuw is Halle een volwaardige stad op de grens van het graafschap Henegouwen en het hertogdom Brabant. Toch moeten we tot 1357 wachten vooraleer de graaf van Henegouwen er

In de publicatie van René Borremans en Leopold Walschot wordt Nederhem eveneens vermeld als de oorspronkelijke vestiging van de burcht van Halle. Deze fase kan tussen de 9de tot de 12de eeuw gesitueerd worden. Volgens middeleeuwse teksten stond op deze plaats vanaf de 11de eeuw een motte. Het hof bevond zich langsheen de Zenne-oever aan de buitenkant van de stad. Op de site Nederhem trof men een aantal huizen en een versterkte toren aan. De Heerbaan liep dwars door de nederzetting heen. Nederhem zou pas verdwijnen bij de bouw van de nieuwe stadswal rond 1380¹⁵.

Door het aanleggen van de Grote wallen en later door het graven van de Leide werd Nederhem verplaatst en grepen er in deze zone zulke veranderingen plaats dat de oude Heerbaan werd afgesloten. Jacob van Deventer kent ze zelfs niet meer in 1550 en tekent alleen nog voetwegen langs de Grote Wallen en de Leide. Verder beeldt hij een groot, doodlopend, rechthoekig plein uit vlakbij de aansluiting van de

¹⁵ Verbesselt 1987, 30 en 177-178; Borremans & Walschot 1967, 70; Borremans 1979, 115.

¹⁶ Verbesselt 1987, 178.

¹⁷ Franssens 1985, 12-13.

definitief zijn gezag kan vestigen. Graaf Willem III van Beieren wordt de beschermheer van de stad en verleent de stad het burgerschap en het recht van het beste kasteel. De keure waarin deze rechten worden opgenomen vormt het oudste, gekende document waarin het kasteel wordt vermeld. We weten dus dat het kasteel er in 1357 stond, maar over de oorsprong ervan zwijgen de archivalia in alle toonaarden. Meteen hebben we een eerste vraag waarop we tijdens het archeologisch onderzoek een antwoord moesten trachten te vinden. Sommige auteurs veronderstellen immers dat er al een versterking op de latere kasteelsite stond in de 10de eeuw. Het belang van Halle in die periode blijkt hiervoor het belangrijkste argument te zijn. Vanaf het einde van de 11de eeuw zou deze versterking de vorm van een motte met donjon aangenomen hebben¹⁸.

3.2.2. De baljuw

Op het ogenblik dat de graaf van Henegouwen de macht over de stad in handen kreeg stelde hij er een baljuw aan die hem in de stad vertegenwoordigde en toezicht hield op het hele stadsgebeuren. Hij stond aan het hoofd van het gerecht, de politie en de administratie en als teken van de macht die zijn ambt inhield was hij in het bezit van de stadssleutels. Door de installatie van het baljuwambt werd de vrijheid beknot die de stad tijdens de voorgaande decennia had verworven. In tegenstelling tot de Brabantse steden, waar de schepenen de plak zwaaiden, was het in Halle de baljuw die het voor het zeggen had. Deze baljuw resideerde in de burcht.

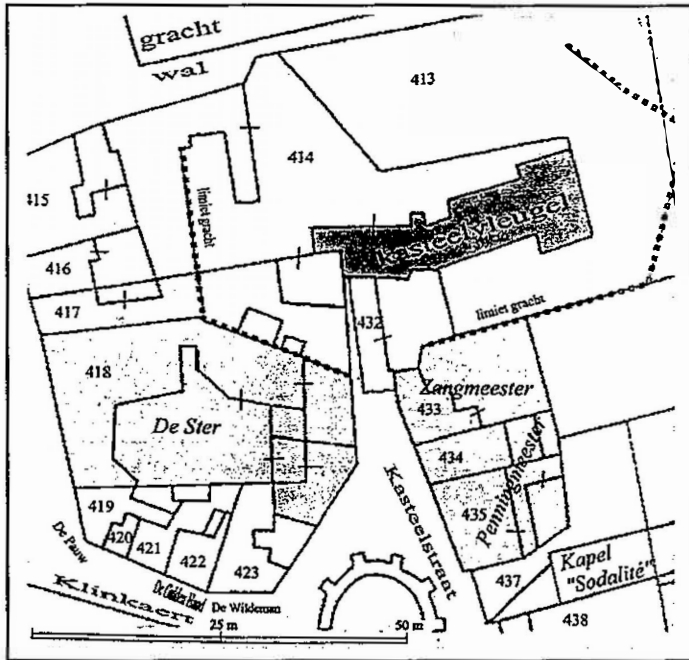
3.2.3. Archivalische bronnen m.b.t. de bouwgeschiedenis van de burcht

Diverse archivalische bronnen lichten ons in over werkzaamheden die aan de burcht werden uitgevoerd. In 2001 publiceerde René Borremans een overzicht van deze documenten¹⁹. Ze allemaal herhalen zou ons hier te ver leiden. Toch lijkt het ons nuttig om enkele belangrijke punten aan te halen.

Zoals we al eerder zagen wordt het kasteel voor het eerst vermeld in 1357. In 1382 werd hier een nieuwe toren aan toegevoegd. Over deze werkzaamheden zijn we vrij goed ingelicht. Ook in 1388 worden er werken vermeld aan de woonruimten en aan de toren. Bij deze herstellingswerken werd steen uit Ecaussines en Diegem gebruikt. Rond ca. 1396 wordt, vermoedelijk voor de bouw van de stadswal, de noordoostelijke kasteelgracht gedempt. Gedurende heel de 15de eeuw wordt er in heel het kasteel druk gebouwd en verbouwd. In 1519 wordt het kasteel net als de rest van de stad getroffen door een brand en de voorzijde van de burcht wordt korte tijd nadien herbouwd. In 1583 worden er 4000 leien weggenomen van het dak van de vierkante toren van het kasteel. Blijkbaar werd hier enkel het dak verwijderd, dit in tegenstelling tot de stadspoorten en de torens van de stadbinwalling die tot het niveau van de stadswal werden gesloopt. Later, in 1602, is er een vermelding van herstellingswerken aan het dak. Hierbij worden pannen gebruikt. In 1651 meldt de historicus Maillard dat de grote toren van het kasteel gedeeltelijk in puin ligt. Verder geeft hij er de afmetingen van. De constructie beslaat een oppervlakte van 40 bij 40 voet (ca. 11,73 bij 11,73 m), heeft een hoogte van 60 voet (ca. 17,60 m) en de muren zijn ongeveer 6 voet (1,76 m) dik.

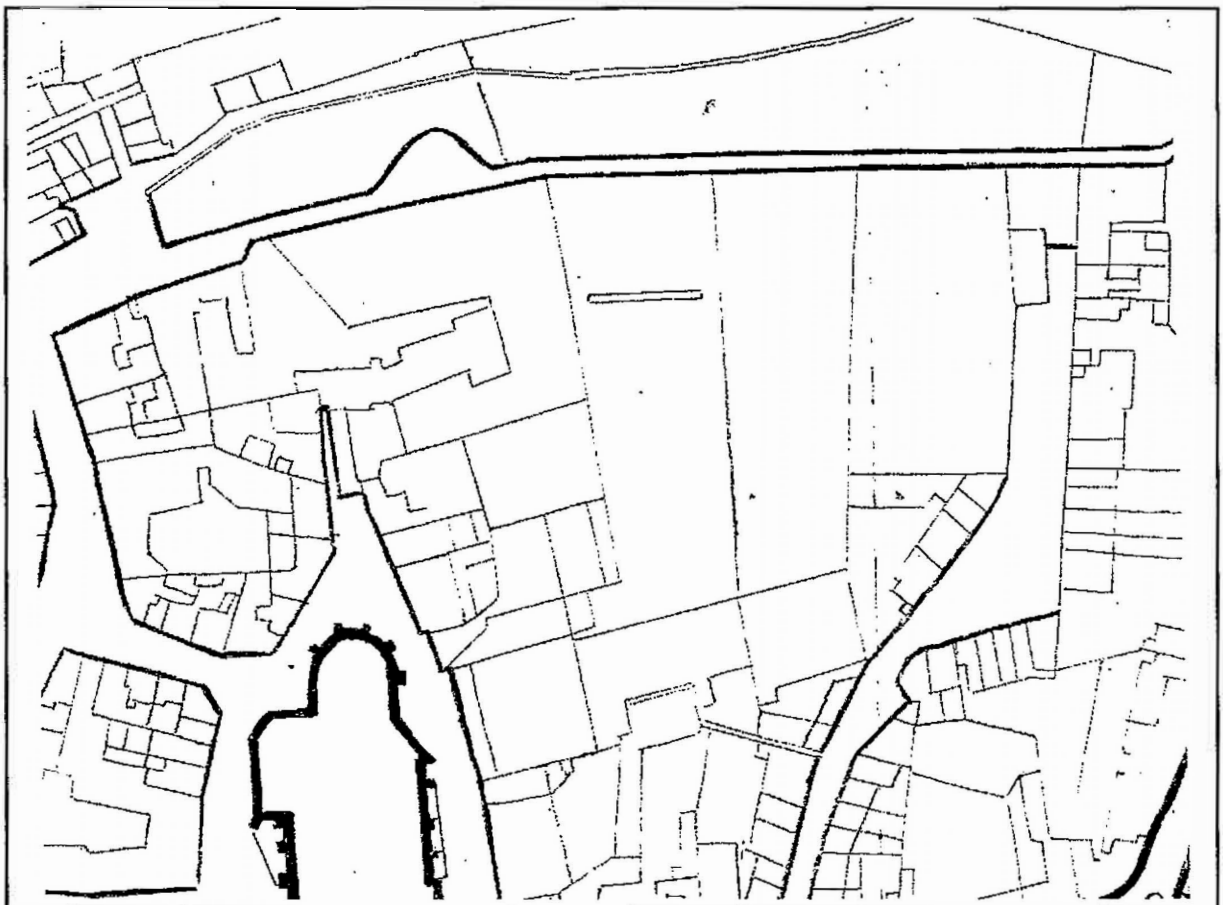
¹⁸ Borremans 2001, 26.

¹⁹ Borremans 2001, 17-20.

Situering van de voorburcht.

Ondanks het feit dat Halle in de 17de eeuw enkele keren in puin werd geschoten wordt er nooit schade aan het kasteel gemeld. Toch blijkt de burcht in 1760 in zeer slechte staat te zijn en verlaat de laatste baljuw zijn onbewoonbaar geworden residentie. Het zal echter nog meer dan 100 jaar duren vooraleer het volledige kasteel werd afgebroken. Ondertussen worden er aan de bouwvallen wel nog enkele reparaties uitgevoerd, in het bijzonder aan de daken, en werd er in 1784 een waterput geboord. Op 17 september 1812 verkoopt de hertog van Arenberg het kasteel en de bijhorende grond aan de heer Blondeau voor 3265,21 fr. In 1864 komt het gebouw dat bekend stond onder de naam "het oude stadskasteel" in de handen van de

Kadasterplan van vandermaelen

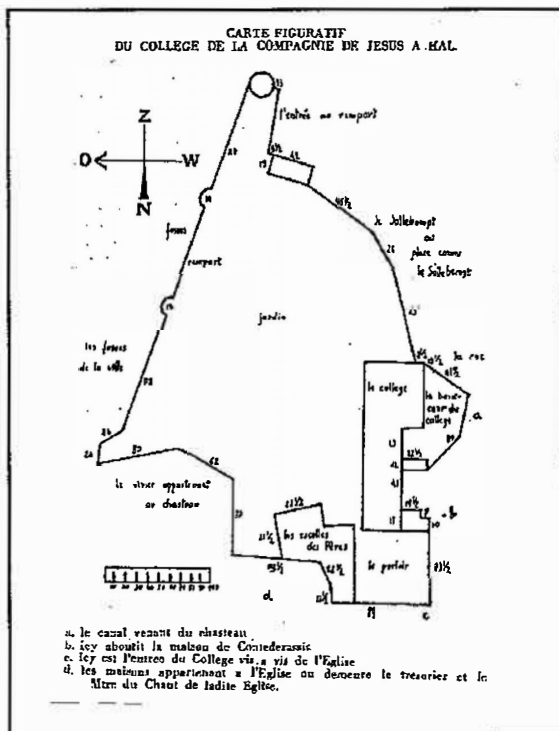
zwartmusters. De kasteelruïnes zouden plaats maken voor een klooster. Wanneer dit juist gebeurde is niet met zekerheid geweten. Wel staat vast dat het gebouw in 1898 werd verbouwd en vergroot²⁰. In 1936 wordt de kliniek Ste.Marie op de plaats van het kasteel opgetrokken.

3.2.4. De voorburcht

Een burcht impliceert doorgaans de aanwezigheid van een voorburcht. Dr. René Borremans stelt zich in zijn publicatie over het kasteel terecht de vraag of er in de topografie van de omliggende wijken geen voorburcht te herkennen is. De wijk ten noordwesten van het kasteel, begrensd door de huidige Brusselsesteenweg, de Klinkaert, de kasteelgracht en de stadswal, was op het einde van de 14de eeuw grotendeels bezet door het gasthof "De Ster"²¹. Volgens Joseph Possz diende dit gasthof hoofdzakelijk voor de gasten die in het kasteel van Halle werden ontvangen. Ook werklieden die in 1382 verbouwingen uitvoerden aan het kasteel hebben er gelogeed²². Zou de topografische situatie van "De Ster" en de functie als 'gastenkwartier' voor de bezoekers van de baljuw er niet kunnen op wijzen dat deze zone oorspronkelijk deel uitmaakte van een burcht - voorburchtcomplex²³? Aangezien de zone buiten het opgravingareaal gelegen is zullen enkel toekomstige controles en werfopvolgingen een antwoord kunnen bieden op deze vraag.

4. CARTOGRAFISCHE EN ICONOGRAFISCHE BRONNEN

4.1. Cartografie

Figuratief plan van het Jezuïetencollege

Het lokaliseren van het kasteel kon gebeuren aan de hand van verschillende cartografische bronnen. Eén van de meest nauwkeurige is het kadasterplan van Vandermaelen uit 1837. Hierop staat nog een deel van het kasteel dat op dat moment nog bestond. Op basis van dit plan kon niet enkel de plaats van het kasteel, maar ook de grootte ervan (52 x 30 m) bepaald worden. Ook andere documenten, zoals een opmeting van het kasteel uit 1804 opgemaakt door landmeter J. F. Ernaut toont deze vleugel. Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, die gerealiseerd werd in opdracht van graaf de Ferraris (1770-1777), wordt het kasteel als een vijfhoek voorgesteld. Het is weinig waarschijnlijk dat dit massieve blok overeenstemt met de werkelijkheid. Vermoedelijk is het plan zeer veralgemeend door de kleine schaal waarop Halle is weergegeven. Uit de eerste helft van de 17de eeuw bleef een figuratief plan van het nabijgelegen Jezuïetencollege bewaard. Hierop zien we een deel van de gracht die het kasteel omringde.

²⁰ Van den Bossche 1983, s.p.

²¹ Borremans 2001, 26.

²² Borremans 2001, 22.

²³ Borremans 2001: 26.

Stadsplan van Jacob van Deventer

De oudste, bewaarde cartografische en tegelijk iconografische bron van de stad en van het kasteel is het stadsplan van Jacob van Deventer dat omstreeks 1554 werd gemaakt. De gewone stadswoningen zijn zeer schematisch voorgesteld. Aan de stadswallen en het kasteel besteedde men meer aandacht. Naast de exacte ligging kunnen onmiddellijk enkele andere zaken afgeleid worden. Het kasteel ligt binnen de stadswal en de toegang tot de burcht, die door twee kleine torens wordt geflankeerd, is aan de stadszijde gelegen en vlakbij het koor van de Sint-Martinuskerk. De Brusselse poort en de weg naar deze Brabantse stad liggen eveneens in de onmiddellijke nabijheid²⁴.

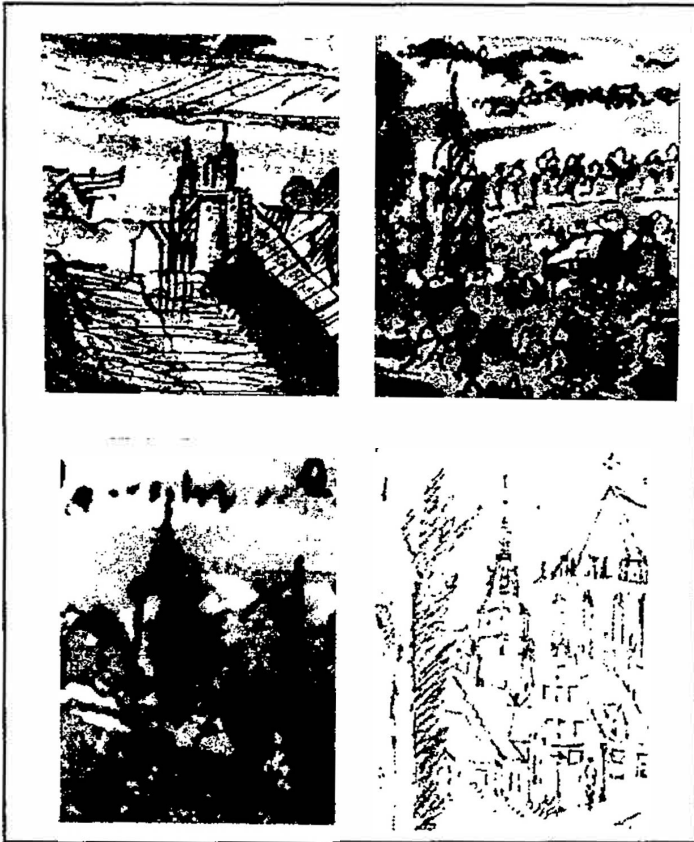
Het stadsplan geeft ons het beeld van een polygonale burcht. In de westelijke hoek van het kasteel treffen we een donjon aan en elders duiken verschillende ronde torens op. De zuidoostelijke muur is hier gebogen. De gracht is aan de kant van de stadswal onderbroken. Volgens Dr. René Borremans geeft deze weergave vrij accuraat de middeleeuwse situatie weer²⁵. Hij vergelijkt het kasteel met de gelijkaardige burchten in Beersel en Gaasbeek. De traditie van het bouwen van een polygonale of ronde burcht blijft in Brabant nog lang in gebruik. Dit staat b.v. in contrast met Frankrijk waar men in het begin van de 13de eeuw al veelvuldig overgaat tot de bouw van vierkante en rechthoekige burchten.

4.2. Iconografie

Wat de iconografie betreft kunnen nog diverse andere documenten aangehaald worden. Een eerste voorbeeld hiervan is een anonieme pentekening uit de 16de eeuw die de belegering van

²⁴ Borremans 2001, 14-15.

²⁵ Borremans 2001, 27.

1. Anonieme pentekening uit de 16de eeuw
2. Hendrik van Wel, gesicht op Halle
3. Hendrik van Wel, gesicht van Lembeek op Halle
4. D. Verrijck, zicht op de S.-Martinuskerk en een toren van het kasteel

Halle in 1580 voorstelt. Aan de linkerzijde van de schets is een groot gebouw te zien dat tegen de stadsmuur aanleunt, dit is de Brusselpoort. Erbovenuit steken drie torens die zeker aan het kasteel behoren. De meest rechtse is vermoedelijk de donjon. Vanuit hetzelfde gezichtspunt werd een andere tekening gemaakt die in het Album de Croÿ (ca. 1600) werd opgenomen. Hierop is niets van het kasteel te bespeuren. Het document bevat ook andere fouten. Het panorama van Halle van de hand van Cornelius Galle (gepubliceerd in J. Lipsius' *Diva Virgo Hallensis*) is waarschijnlijk overgenomen van de hierboven besproken anonieme pentekening. Er werden wel enkele wijzigingen aangebracht. De spits van de kerktoren werd namelijk vervangen door een lantaarn met spits.

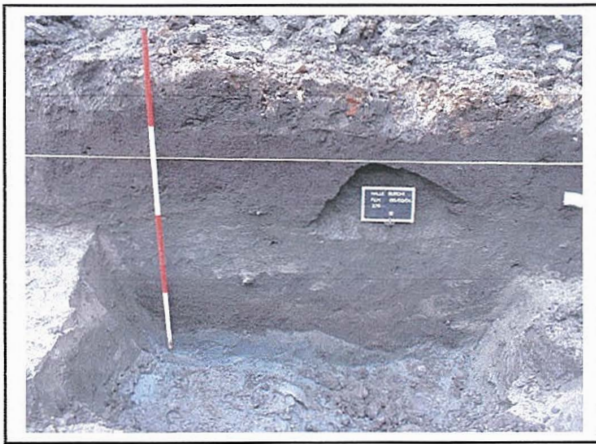
Twee aquarellen van Hendrik van Wel (1695) zijn belangrijk, niet zozeer omwille van de juiste plaatsing van de gebouwen, maar omwille van de accurate weergave ervan. Het gaat om een "*gesicht op Halle*" en om een "*gesicht van Lembeek op Halle*". We herkennen duidelijk een slanke vierkante toren bekroond door een koepelvormige spits. Rechts een zwaar dak en nog een torentje met conisch dak.

Het "*zicht op de S.-Martinuskerk en een toren van het kasteel*" dat in 1767 door D. Verrijck werd) getekend, geeft een gedetailleerde voorstelling van de kasteelwijk van Halle. De donjon heeft een rechthoekig grondplan. Het bovenste gedeelte ervan vertoont een insprong. Het dak heeft de vorm van een peerspits met een aantal vermoedelijk metalen sierelementen. De kleine verschillen met de aquarellen van van Wel doen vermoeden dat de kasteeltoren in de loop van de 18de eeuw nog wijzigingen onderging²⁶.

5. BESCHRIJVING VAN DE VONDSTEN

5.1. De oudste nederzettingssporen: een motte?

²⁶ Borremans 2001, 15-16.

Doorsnede van het oudste spoor

Het oudste spoor dat op de site werd aangesneden bestaat uit een zeer klein segment van een grachtvormige structuur (270 cm breed en 80 cm diep). Op basis van de ceramiek die in deze context werd verzameld kan een voorlopige datering in de tweede helft van de 11de of de vroege 12de eeuw naar voor geschoven worden²⁷. Waarschijnlijk in de eerste helft van de 12de eeuw werd dit spoor doorsneden door een nieuwe gracht. Deze structuur heeft een breedte van ongeveer 7 m en een maximale diepte van 1,50 m. Ondanks het beperkte gedeelte dat van de gracht kon onderzocht worden krijgen we de indruk dat we met een segment van een cirkelvormige of een ovale uitgraving te maken hebben. Wanneer we het boogsegment doortrekken krijgen we een rond eiland met een diameter van ca. 25 à 35 m. Het materiaal dat in de gracht werd ontdekt blijkt uit de tweede helft van de 12de eeuw te dateren. Wat de interpretatie van deze structuur betreft zijn we geneigd aan een motte te denken, hoewel een omwalde vlaktenederzetting niet mag worden uitgesloten. De geringe breedte van de gracht (slechts 7 m) zou eventueel kunnen geïnterpreteerd worden als het iets smallere gedeelte van de gracht tussen een motte en een neerhof. Het onderzoek heeft wel uitgewezen dat de gracht in het begin van de 14de eeuw werd opgevuld, mogelijk met het materiaal afkomstig van de motte of de aarden wallen van de vlaktenederzetting.

Doorsnede van de gracht van de motte (?)

Het bovenste deel van het profiel toont de 14de eeuwse ophoging met leem.

²⁷ We wensen langs deze weg collega Koen De Grootte (V.I.O.E. – Buitendienst Oost-Vlaanderen, Ename) te danken voor de identificatie en de datering van dit aardewerk. De vondsten zullen uitvoeriger aan bod komen in het definitieve opgravingverslag.

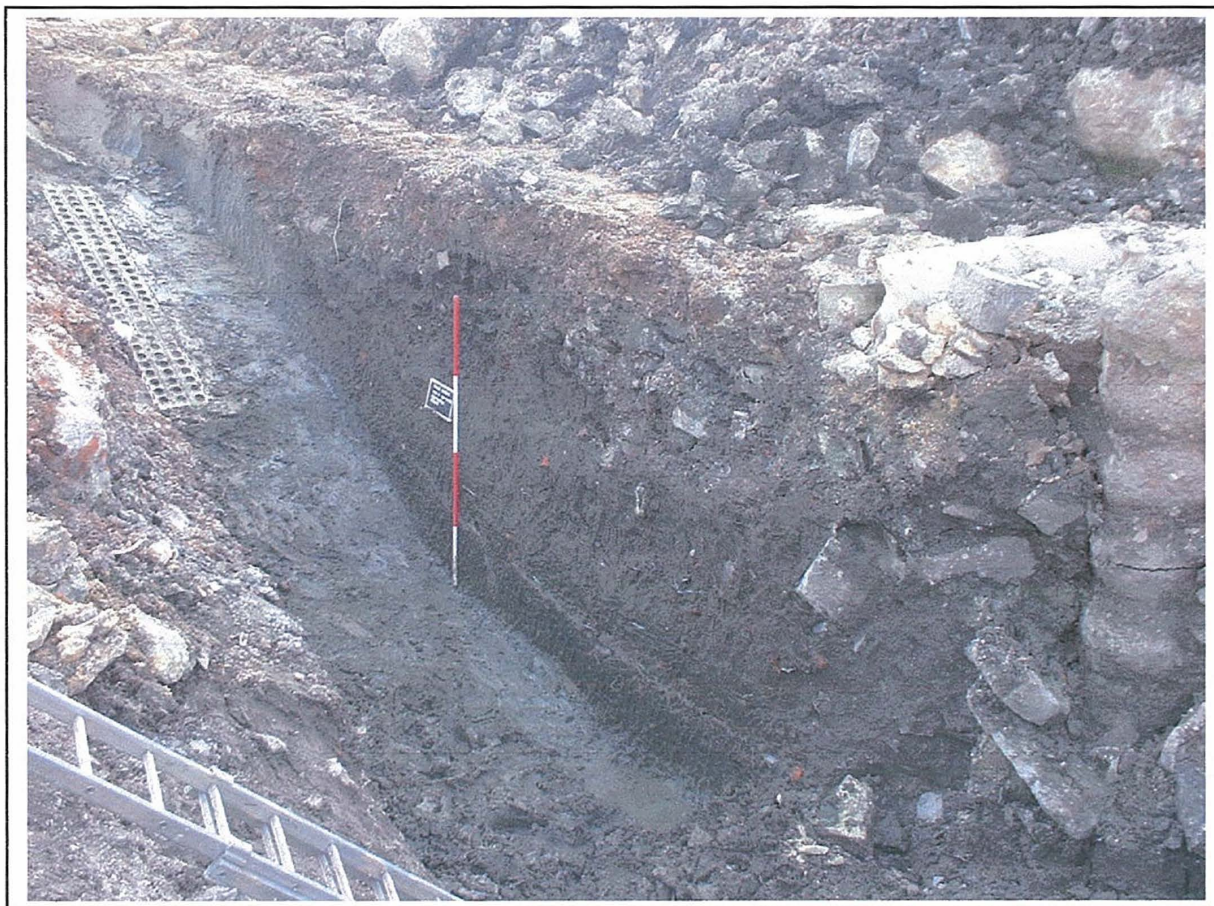
5.2. Een ophoging van het terrein in de 14de eeuw

Nadat de grachten van de 12de-eeuwse versterking waren opgevuld werd het terrein bouwrijp gemaakt door het op te hogen met een laag leem van minstens 1 m dik. In deze laag zaten bijzonder weinig en zeer kleine scherven. Aan de hand van dit materiaal kan men toch een datering in de eerste helft van de 14de eeuw vooropstellen. Een ophoging was noodzakelijk omwille van de onstabiele ondergrond die hoofdzakelijk bestaat uit alluviale klei. Vanwaar de grond voor de ophoging komt is momenteel niet echt duidelijk.

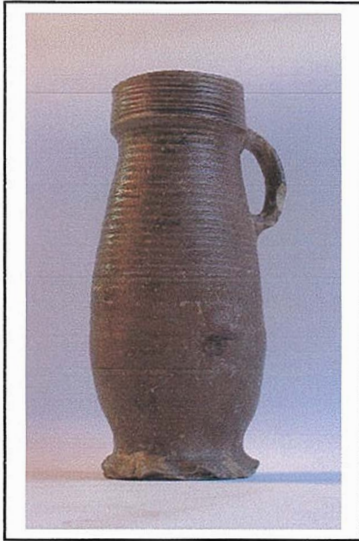
5.3. De kasteelgracht

Bij de bouw van het kasteel van Halle startte men tijdens een eerste fase met het uitgraven van de kasteelgracht. Aan de zuidoostzijde heeft deze een breedte van ongeveer 13 m en een diepte van 3 m. De bodem van deze uitgraving is vlak. Tegen de weermuur van het kasteel werd de oever verstevigd met een beschoeiing in vlechtwerk. Binnen deze beschoeiing stortte men als fundering een mengsel van mortel en arcoseblokken. Hierop metste men de muur.

In de vulling van de gracht konden verschillende fases herkend worden. Het oudste vullingpakket dateert uit de 14de eeuw. Ze werd afgesloten door een leienlaag. Hierop lag een laagje uit de 15de-16de eeuw, opnieuw afgedekt met een pakket leien. De volgende laag was vrij dik. Enkele grote blokken van de muur van het kasteel waren hierin gezakt. Het pakket bevatte vondsten uit de 17de en 18de eeuw. Op het einde van haar bestaan was de gracht bijna volledig dicht geslibd en nog amper een meter diep. Bij de afbraak van het kasteel werd het niet meer bruikbare puin hierin

Doorsnede van een deel van de kasteelgracht

14de eeuwse kruik uit de kasteelgracht

gestort. Toch konden uit dit puinpakket enkele interessante bouwelementen gerecupereerd worden.

5.4. De zuidoostelijke sector van de burcht van Halle

Na het afbreken van de voormalige hospitaalgebouwen en het ruimen van het puin kon de zuidoostelijke zone van de burcht onderzocht worden. De andere gedeelten, die vermoedelijk ook goed bewaard kunnen zijn, konden tijdens het onderzoek niet nader bekeken worden omdat ze deels onder de Mgr. Senciestraat en deels onder het klooster en de kapel van de zwartzusters Augustinessen zitten. Het onderzochte gedeelte omvat een rechthoekige toren, die we verder de donjon zullen noemen, de zuidoostelijke weermuur met hierop aansluitend een halve ronde (hoek)toren²⁸.

5.4.1. De vierkante toren of donjon

De zuidelijke hoek van het kasteel wordt beheerst door een vrij imposante, vierkante structuur (11,20 m x 10,85 m) die als toren kan worden geïnterpreteerd. De belangrijkste argumenten hiervoor zijn naast de vorm, de muurdikte (ongeveer 2 m aan de grachtzijde en ca. 1,07 m aan de zijde van het binnenplein) en vooral de aanwezigheid van een rechthoekige, intramurale latrineschacht die in de gracht uitmondt. De uitgang van de latrine was met een segmentboog afgedekt.

Latrineschachten uitgespaard in de dikte van een muur hebben altijd een vierkante sectie.

Latrinekoker in de donjon

Aangezien we hier te maken hebben met een rechthoekige vorm wijst dit erop dat op twee niveaus in de vierkante toren een latrine aanwezig was. Als we aannemen dat het onderste niveau bestond uit een kelder, dan bevonden de latrines zich waarschijnlijk op niveau 1 en niveau 2. Deze informatie suggereert dan ook zeer sterk dat we hier te maken hebben met een quasi vierkante woontoren, waarvan niveau 1 en niveau 2 respectievelijk aan het ontvangstniveau en aan de leefruimte zouden beantwoorden. Daarboven kan dan nog het nachtelijk niveau worden gesitueerd, zoals meestal zonder eigen latrine, en tenslotte een defensief platform of een zolderruimte. De afmetingen en het aantal niveaus wijzen op een zeer klassieke, op het vlak van beschikbare ruimte goed bewoonbare woontoren²⁹.

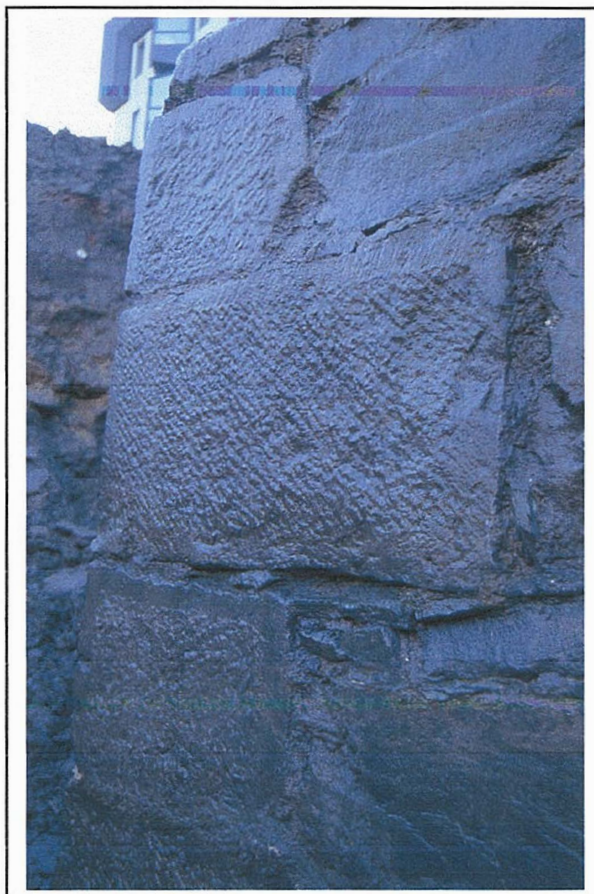
²⁸ De totale blootgelegde lengte bedraagt ca. 25 m.

²⁹ Doperé & Ubregts 1991.

De donjon werd hoofdzakelijk opgetrokken in bruinachtig kwartsiet van Blanmont en uit groenachtige zandsteen van Tubize, soms ook arkose genoemd. Deze stenen zijn enkel gekloven, maar niet behouwen. In de zuidoostelijke muur van de woontoren komt één uitzondering voor. Een blok zandsteen van Tubize (arkose) is er behouwen met de steenbijl. De schuin georiënteerde slagen wijzen duidelijk op een cirkelvormige beweging van het werktuig tijdens het behouwen. Voor de hoekstenen en de afschuiningen van de plint werd Petit Granit aangewend, afkomstig uit de streek van Ecaussinnes, Feluy en Arquennes. De hoekstenen van de onderbouw van de vierkante woontoren zijn behouwen met de puntbeitel. De sporen van de impacten verlopen er schuin en min of meer lineair. Van de randslag werd op willekeurige plaatsen 10 maal de breedte gemeten. De bekomen waarden zijn: 3,0 - 2,9 - 3,5 - 3,8 - 3,4 - 3,5 - 2,2 - 3,1 - 2,7 en 2,9 cm. Dit geeft een gemiddelde waarde voor de breedte van de randslag van 3,1 cm. Dezelfde behouwing wordt ook teruggevonden in de Sint-Martinuskerk op de stenen van de hoekkettingen van de achthoekige hoektorentjes van de kerktoren (begin 14de eeuw) en ook in de vensteromlijstingen van het koor (1398-1410). Op zichzelf kan aan de steenhouwtechniek met de puntbeitel geen preciese datering worden gekoppeld. Een vergelijking van de gemiddelde breedte van de randslag met de resultaten die bekomen werden bij de opstelling van de steenhouwchronologie voor de Maaskalksteen laat toe te besluiten dat men voor de datering zowel in de 13de als in de 14de eeuw terecht komt. De gemiddelde breedte van de randslag varieert voor de Maaskalksteen tussen 2 en 3,5 cm en dit zowel voor de 13de als voor de 14de eeuw³⁰.

Behouwen blok zandsteen

Voor de hoekkettingen werd Petit Granit gebruikt

De segmentboog van de latrineopening onderaan de vierkante woontoren is opgebouwd uit boogstenen in Lediaan kalkzandsteen. De zichtbare oppervlakte van de steen werd behouwen met de steenbijl, de polka of de ceseel. Gezien de geringe afmetingen van de boogstenen lijkt de ceseel hier het meest aangewezen werktuig geweest te zijn. De randslag is zeer fijn uitgevoerd en

³⁰ Doperé (in voorbereiding).

De weermuur en halfronde (?) toren. Bemerkt de steigersgaten net boven de afgeschuinde plint.
kan vergeleken worden met fase I van de steenhouwtechniek op kalkzandsteen. Dit laat toe een datering vóór 1400-1420 voor te stellen³¹.

5.4.2. De weermuur

Ten oosten van de woontoren of donjon kon het grootste gedeelte van de ringmuur (10,78 m lang) vrij gelegd worden. De muren van de donjon en van de ringmuur staan duidelijk met elkaar in verband wat er op wijst dat de woontoren niet ouder is dan de rest van het kasteel. Aan de zuidzijde werd tegen de ringmuur een halfronde of een driekwart ronde hoektoren voorzien³². De weermuur werd opgetrokken uit onregelmatige brokken kwartsiet en arkose die in kalkmortel waren gebond. Aan de buitenzijde was een parement bestaande uit vrij regelmatige blokken in dezelfde materie aangebracht. In het parement konden een vijftal steigersgaten herkend worden (drie in de weermuur en twee in de halfronde (?) toren). Deze bevinden zich net boven de afschuining van de plint. Qua opbouw is de ringmuur identiek aan de eerder besproken woontoren. Onderaan treffen we enkele lagen van onregelmatige steenblokken aan die als fundering dienst deden. Hierboven vinden we een schuin opgetrokken plint die een gemiddelde hoogte heeft van 20 cm. Tenslotte kreeg men het opgaande muurwerk waarvan slechts een klein gedeelte bewaard bleef. De ringmuur heeft een breedte van gemiddeld 1,80 m.

³¹ Doperé 1995, 415-439; Doperé 2003b, 243-275

³² Omwille van het feit dat de werkput niet verder in oostelijke richting kon worden uitgebreid kon momenteel niet achterhaald worden of het hier om een halfronde toren gaat die in de weermuur was verwerkt of dat het eerder om de oostelijke hoektoren gaat. We hopen tijdens de bouwwerken de gelegenheid te krijgen om dit element nog even nader te kunnen bekijken.

Enkele bouwelementen die gerecupereerd werden uit de gracht.

Tussen de losse elementen die in de gracht werden aangetroffen bevinden zich verschillende geprofileerde onderdelen van vensters. De vierkante gaten hierin moeten waarschijnlijk worden geïnterpreteerd als de hechtpunten van een metalen raster, dat de vensters aan de buitenzijde moest beschermen³³. Bij de boogstenen vallen de stenen met V-vormig profiel op. Deze kunnen waarschijnlijk geïnterpreteerd worden als sluitstenen van de omgekeerde V-vormige bogen boven monolithische lateien in de vorm van een ezelsrug³⁴. Dit type van vensteropening komt regelmatig voor in constructies vanaf de tweede helft van de 13de eeuw. Sluitstenen in V-vorm, hoewel logisch van vorm, zijn totnogtoe niet uit andere gebouwen bekend.

De profielementen van de vensteromlijstingen zijn behouwen met de puntbeitel, maar de behouwing werd hier zo uitgevoerd dat een groot aantal fijne puntjes ontstond. In de Sint-Martinuskerk komt deze behouwing voor op de zuiltjes van het triforium van de middenbeuk (midden tot tweede helft 14de eeuw) en ook op die van het koor (1398-1410). De breedte van de randslag kon op deze losse elementen vier maal worden genoteerd: 1,1; 1,5; 1,0; 1,5 cm³⁵. Dit geeft een gemiddelde waarde van 1,28 cm. Een vergelijking met de steenhouwchronologie van de Maaskalksteen toont aan dat men voor de fijner behouwen elementen als deur- en vensteromlijstingen in de 13de eeuw een randslag heeft waarvan de gemiddelde breedte varieert tussen 2 en 3 cm. In de 14de eeuw blijft de gemiddelde breedte evenwel onder de 2 cm. Dit zou betekenen dat een datering in de 14de eeuw waarschijnlijk lijkt op basis van de steenhouwtechnieken op de Petit Granit, op voorwaarde dat de resultaten van de

³³ Genicot, Spède & Weber 2002, 129-130.

³⁴ Genicot, Spède & Weber 2002, 165-172.

³⁵ Voor de randslag op de losse architectuurelementen is het beter om, indien mogelijk, een tiental metingen te vernichten.

steenhouwchronologie van de Maaskalksteen mogen geëxtrapoleerd worden tot de Petit Granit. Dit zal uiteraard in de nabije toekomst moeten geverifieerd worden.

Op één van de losse stenen werd een merk in de vorm van een kruis aangebracht. Ditzelfde merk komt ook frequent voor op de stenen in Petit Granit van de raamomlijsting van de bovenlichten van het koor van de Sint-Martinuskerk (1389-1410)³⁶. De betekenis ervan is vooralsnog niet zeer duidelijk.

5.5 Sporen binnen de weermuur

Binnen de weermuur werden verschillende muren opgetekend. Ze waren opgebouwd uit arcose en kwartsiet. Het ontbreken van bewoningslagen of aardewerk in de insteek van de muren maakt het onmogelijk om deze verschillende muren in de tijd te plaatsen. Het ontbreken van bewoningslagen is te wijten aan het feit dat het terrein, binnen de weermuur, tussen een en twee meter is afgegraven. Dit weten we doordat er naast funderingen ook twee kelders bewaard zijn. Op basis van hun vloeren kan het niveau van het gelijkvloers ongeveer bepaald worden. De lagen tussen de muren dateren allemaal van vóór de bouw van het kasteel (cfr. 5.2).

In één van de twee kelders werd in de hoek een collectie aardewerk terug gevonden die dateert uit de 19de eeuw. Op dat moment werd het kasteel al niet meer bewoond door de baljuw. Ze zijn achtergelaten toen het kasteel nog slechts gedeeltelijk recht stond of men het volledig aan het afbreken was.

Kelder binnen de weermuur

19de eeuwse aardewerk in de hoek van één van de kelders

³⁶ Doperé 2003a, 3-22; Doperé 2003b, 243-275.

Ingeheide houten palen in de kasteelgracht

5.6 Sporen van de stadsomwalling

Tijdens de opgraving werd niet alleen het kasteel, maar ook een deel van de recentste stadswal, gebouwd op het einde van de 14de eeuw, teruggevonden. Het onderzoek laat vermoeden dat deze wal tegen het kasteel werd aangebouwd. De aansluiting tussen beide bevindt zich onder de Monseigneur Senciestraat, maar een aantal elementen wijzen duidelijk in die richting. Een eerste argument is het gekende tracé van de wal. Een ander element is de aanwezigheid van vier bijna drie meter lange, aangepunte balken die in de kasteelgracht werden ingeheid. We vermoeden dat deze houten elementen hebben gediend om de wal, die tegen de binnenzijde van de stadsmuur was aangebracht te stutten. Tijdens de aanleg van deze wal zou een gedeelte van de kasteelgracht gedempt zijn, een feit dat in een archivalisch document uit 1396-1397 wordt aangehaald³⁷.

Uitbraakspoor van de stadswal

Over het uitzicht van de stadsomwalling zijn we vrij slechts ingelicht omwille van het feit dat de volledige muur, inclusief de funderingen, tot op de laatste steen werd afgebroken of uitgebroken.

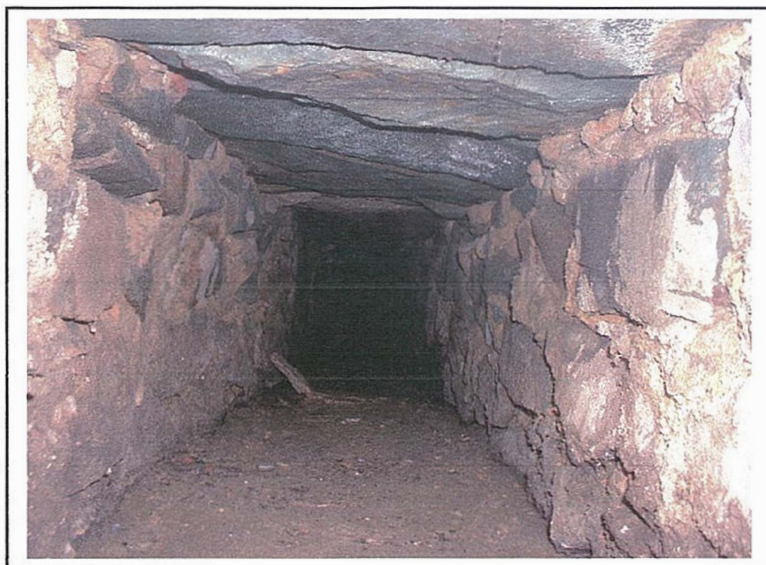
³⁷ Borremans 2001, 20.

Toch menen we, op basis van de uitbraaksporen, te mogen stellen dat de stadsmuur op spaarbogen was gefundeerd, een techniek die trouwens in alle omliggende steden (o.a. Brussel³⁸, Nivelles, Leuven³⁹, enz...) en bij sommige kastelen (o.a. Gaasbeek) werd toegepast.

5.7 Na het kasteel

In de 19de eeuw legde men een riool aan in de zuidoostelijke gracht van het kasteel nadat deze volledig was opgevuld. Voor de bouw is zeker voor een deel recuperatiemateriaal van het kasteel gebruikt. De mortelsporen op de stenen bewijzen dit. Deze riool loopt in de richting van de voormalige stadgracht, die nog tot in de jaren '50 zichtbaar was.

In de late 19de eeuw of begin 20ste eeuw werd er een waterput geboord. Vermoedelijk gebeurde dit in opdracht van het klooster al kan dat niet met zekerheid gezegd worden. Errond werd een vrijwel vierkante fundering (2,18 x 2,03 m) gebouwd, die vermoedelijk toebehoort aan een afdakje dat over de waterput gebouwd was.

Zicht in de riool in arcose

Zicht op de waterput

6. BESLUIT

De nieuwbouwplannen voor de uitbreiding van het verzorgingstehuis Sint-Augustinus en de daarmee gepaard gaande afbraak van de voormalige kliniek hebben ontegensprekelijk de basis gelegd voor een archeologisch onderzoek van de verdwenen burcht van Halle. Ondanks het feit dat het terreinwerk nog maar pas werd afgerond en dat het uitwerken van de veldtekeningen, de nota's en de staalnamen nog moeten gebeuren en de materiaalstudie nog grotendeels moet worden opgestart denken we toch de eerste, voorlopige inzichten op papier te kunnen zetten.

Het oudste spoor dat tijdens de opgravingen aan het licht kwam is een klein restant van een gracht die op basis van de ceramiek die in deze structuur werd gevonden in de tweede helft van de 11de of de vroege 12de eeuw kan gedateerd worden. Tijdens de 12de eeuw werd deze eerste uitgraving gedempt en vervolgens doorsneden door een nieuwe gracht die een breedte had van

³⁸ Blanquart *et. al.* 2001.

³⁹ De Maesschalck 2002, 71-73.

ca. 7 m en ongeveer anderhalve meter diep was. Het zeer kleine segment van de gracht dat werd vrij gelegd laat vermoeden dat deze structuur rondom een cirkelvormig of ovaal areaal was aangelegd en een defensieve functie vervulde. De exacte vorm van de verdediging kon tot op heden niet achterhaald worden. Twee denkpijlers worden momenteel uitgewerkt. In een eerste geval zou het kunnen gaan om de restanten van een motte; een tweede hypothese geeft de voorkeur aan een door een gracht en een wal omgeven vlaktenederzetting of boerderij.

Tijdens de eerste helft van de 14de eeuw blijkt men de gracht dicht geworpen te hebben en het terrein te hebben afgedekt met een leempakket. Op de bouwrijpe kavel werd vervolgens gestart met het uitgraven van de kasteelgracht, die ca. 13 m breed en 3 m diep was. Hierna zette men aan de kant van het kasteel een beschoeiing in vlechtwerk. Binnen deze beschoeiing stortte men als fundering een mengsel van mortel en arcoseblokken. Hierop metste men een muur met arcoseblokken en sporadisch enkele blokken kwartsiet. Voor de hoekstenen en de afgeschuinde plint werd, net als voor de afboordingen van de ramen⁴⁰, *petit granit* gebruikt. De steenhouwtechnieken die bij deze stenen en het op andere plaatsen gebruikte materiaal werden toegepast zijn identiek aan deze in de basiliek van Halle⁴¹.

Het vrij gelegde deel van de burcht omvat de zuidoostelijke weermuur, een kleine halfronde of 3/4-toren en een zware, vierkante hoektoren. Deze laatste constructie, die samen met de rest van het complex werd gebouwd, kan als een donjon geïnterpreteerd worden op basis van de vorm, de dikte van de muren en de aanwezigheid van een latrine die waarschijnlijk op twee niveau's kon gebruikt worden. Meer in noordwestelijke richting werden in de burcht een reeks kleinere muurtjes vrij gelegd. De studie van de steenhouwtechnieken die op het parement van de zuidoostelijke kasteelvleugel te zien waren hebben toegelaten de constructie van de burcht van Halle in de tweede helft van de 14de eeuw te situeren.

Over de morfologie van het kasteel zijn we tijdens de opgravingen niet veel wijzer geworden omdat enkel de zuidoostelijke sector kon onderzocht worden. Tot op heden werd aangenomen dat de cartografische bronnen een betrouwbaar beeld gaven van de oorspronkelijke toestand. Het stadsplan van Jacob van Deventer uit 1554 vormt één van de belangrijkste bronnen. Op deze kaart zijn de gewone huizen zeer schematisch voorgesteld, maar de stadswallen en het kasteel meer gedetailleerd weergegeven. Ondanks het feit dat de straten en de versterkingen correct gelokaliseerd werden blijken tussen het stadsplan van Jacob van Deventer en de realiteit een aantal verschillen te bestaan. Zo is er b.v. de zuidoostelijke weermuur die op het plan van Jacob van Deventer gebogen is maar in werkelijkheid recht is. Bij van Deventer wordt de donjon in de meest noordwestelijke hoek van het complex afgebeeld, wij onderzochten deze belangrijke toren in de meest zuidelijke hoek. De situatie die op het terrein werd aangetroffen is dus enigszins anders dan de voorstelling die Jacob van Deventer ervan maakte. We kunnen ons bijgevolg de vraag stellen of de vorm van het kasteel die door de 16de-eeuwse cartograaf werd weergegeven⁴², een polygonaal kasteel met een donjon in de westelijke hoek en verschillende ronde torens, ook wel met de werkelijkheid overeenstemt. Wel is de laatste jaren gebleken dat de polygonale vorm lange tijd in gebruik bleef in het zuiden van het hertogdom Brabant; we denken hier o.a. aan het kasteel van Gaasbeek⁴³, de burcht van Beersel, het kasteel van Horst te Sint-Pieters-Rode⁴⁴ en de versterking Diepensteyn te Steenhuffel⁴⁵. Halle was bij de bouw van het kasteel echter een Henegouwse stad en het zou bijgevolg best mogelijk kunnen zijn mocht de graaf van

⁴⁰ Hiervan werden in de gracht verschillende elementen gevonden.

⁴¹ Met dank aan Frank Doperé voor zijn medewerking aan het onderzoek.

⁴² Men kan zich echter ook de vraag stellen of Jacob van Deventer het kasteel niet in spiegelbeeld heeft afgebeeld.

⁴³ Van Bellingen 2004 (in voorbereiding).

⁴⁴ Declercq, Doperé & Ubregts 2002, 64; François & Lodewijckx 2003.

⁴⁵ Van Bellingen (red.) (in voorbereiding).

Henegouwen een rechthoekige plattegrond verkozen hebben, zoals hij op enkele andere plaatsen in zijn graafschap liet toepassen. Mogelijk kan dit op een meer Frans geïnspireerde invloedsfeer wijzen.

Aan de 14de-eeuwse burcht werden tijdens de 15de eeuw en later een reeks verbouwingen uitgevoerd. Een belangrijke wijziging greep plaats in de 15de eeuw toen men de donjon, vermoedelijk tot op de hoogte van de weermuur, afbrak. Een puinruil die over de funderingsrestanten was aangelegd en waarin enkel 15de-eeuws aardewerkscherven werden ontdekt tonen dit aan. Over de bouwactiviteiten tijdens de postmiddeleeuwse periode zijn we vrij slecht ingelicht omdat deze lichtere structuren bij de constructie van het hospitaal werden verstoord. Wel blijken een aantal ruimten tot in de 19de eeuw te zijn gebruikt, getuige hiervan de vondst van een tiental, intacte recipiënten in een keldertje. Ondanks het feit dat de bouw van het voormalige ziekenhuis veel vernielde kunnen we stellen dat de weermuur van het kasteel met bijhorende torens en de oudere sporen zich in een opmerkelijke staat bevinden. Het resultaat van deze noodopgraving, die dankzij de steun van de diverse partners werd mogelijk gemaakt, heeft alle verwachtingen overtroffen en in belangrijke mate bijgedragen tot een betere kennis van een van de belangrijkste middeleeuwse monumenten van de Stad Halle.

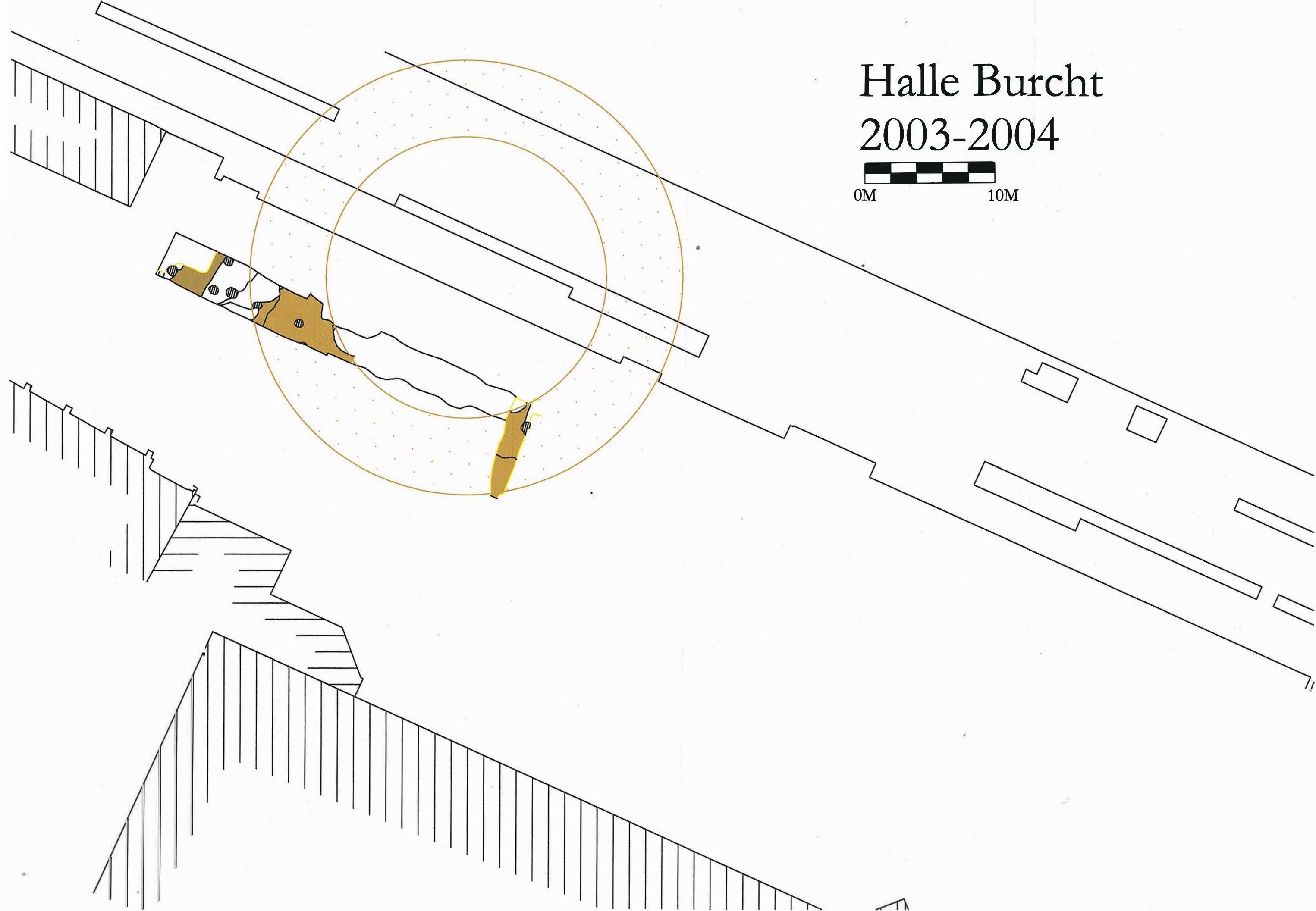
7. BIBLIOGRAFIE

- BLANQUART P., DEMETER St., DE POORTER A., MASSART C., MODRIE S., NACHTERGAEL I. & SIEBRAND M. 2001: *Rond de eerste stadsomwalling*. Archeologie in Brussel, 4, Brussel.
- BORREMANS R. 2001: Het voormalig kasteel van Halle, *Archeologie in Zuidwestbrabant* 3, 13-35.
- BORREMANS R. & TAELEMANS 1996: Opgravingen op het terrein van het voormalig St. Elooishospitaal te Halle. 1995, in: *Jaarboekje 1996 van het ZWBrabants Museum Halle*, 13-17.
- BORREMANS R. & WALSHOT L. 1967: Fysisch kader en historisch wegennet als elementen van de situatie en het site van Halle (Brabant), in: *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies* 36, 1, 37-78.
- DECLERCQ L., DOPERÉ F. & UBREGTS 2002: Het kasteel van Horst. Sint-Pieters-Rode (Holsbeek). In: DE VOS L. (red.), *Burchten en forten en andere versterkingen in Vlaanderen*, Leuven, 61-65.
- DE MAESSCHALCK E. 2002: Versterkingen en wallen in Leuven. In: DE VOS L. (red.), *Burchten en forten en andere versterkingen in Vlaanderen*, Leuven, 71-73.
- DE MAEYER W. 2004: Het archeologisch onderzoek naar de burcht van Halle. *Hallensia*, nieuwe reeks 26, 2, 40-44.
- DOPERÉ F. & UBREGTS W. 1991: *De donjon in Vlaanderen, Architectuur en wooncultuur*. Acta Archaeologica Lovaniensia - Monographiae, 3, Brussel - Leuven, 1991.
- DOPERE F. 1995: *Les techniques de taille sur le grès calcaireux: Une nouvelle méthode pour déterminer la chronologie et étudier l'évolution des chantiers dans l'est du Brabant pendant la première moitié du XVe siècle*, In: LODEWIJCKX M. (ed.), *Archaeological and historical aspects of West-European societies, Album Amicorum André Van Doorselaer (Acta Archaeologica Lovaniensia-Monographiae, 8)*, Leuven, 415-439.
- DOPERÉ F. 2003a: Bijdrage tot de bouwhistoriek van de Sint-Martinuskerk te Halle in de middeleeuwen, Resultaten van de steenhouwchronologie en van het onderzoek van de steenmerken, *Hallensia*, 3, 3-22.
- DOPERE F. 2003b: *Le chantier de l'église Saint-Martin à Hal au Moyen Age, Contribution de la chronologie de la pierre taillée et de l'étude des signes lapidaires*, in *Actes du XIIIe Colloque International de Glyptographie de Venise*, 2003, 243-275.
- DOPERE F. (in voorbereiding): *Apport de l'analyse des techniques de taille des pierres dans l'étude des chantiers de châteaux médiévaux mosans: La chronologie de la taille des pierres pour les pierres calcaires, Les chantiers des châteaux de Poilvache, de Vêves et de Spontin*.
- EVERAERT L. & BOUCHERY J. 1879: *Histoire de la Ville de Hal d'après les documents originaux*, 2de uitgave, Louvain.

- FRANÇOIS B. & LODEWIJCKX M. 2003: Verdergezet onderzoek in het kasteel van Horst te Sint-Pieters-Rode (Vl.-Br.). *Archaeologia Mediaevalis* 26, 42-44.
- FRANSSENS 1985: *Halle, Twaalfhonderd jaar stadsontwikkeling*, Halle.
- GENICOT L. F., SPEDE R. & WEBER Ph. 2002: *Les tours d'habitation seigneuriales du Moyen Age en Wallonie*. Etudes et documents, Monuments et Sites, 9, Namur, 2002.
- MARTENS F. 1927: Les environs de Hal – Géologie et Histoire, in: *Verhandelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Halle* 4, 23-31.
- POSSOZ J. 1929-1930: A travers les rues de Hal, II. Le centre de la ville, in: *Gedenkschriften van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Halle* 6, 492-545.
- VAN BELLINGEN St. 2004: Het kasteel van Gaasbeek (gem. Lennik, prov. Vlaams-Brabant): de oostelijke sector. Interimverslag 1996-2000. *Archeologie in Vlaanderen*, IX, (in voorbereiding).
- VAN BELLINGEN St. (red.) (in voorbereiding): *Het kasteel Diepensteyn te Steenbuffel. Van woontoren tot multifunctioneel centrum*, Archeologie in Vlaanderen (monografie), Brussel.
- VAN DEN BOSSCHE 1983: *Korte historiek van de congregatie van Zwartzusters Augustinessen van Halle*, Halle.
- VERBESSELT J. 1987: *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw, deel XX*, Halle en Lembeek. Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

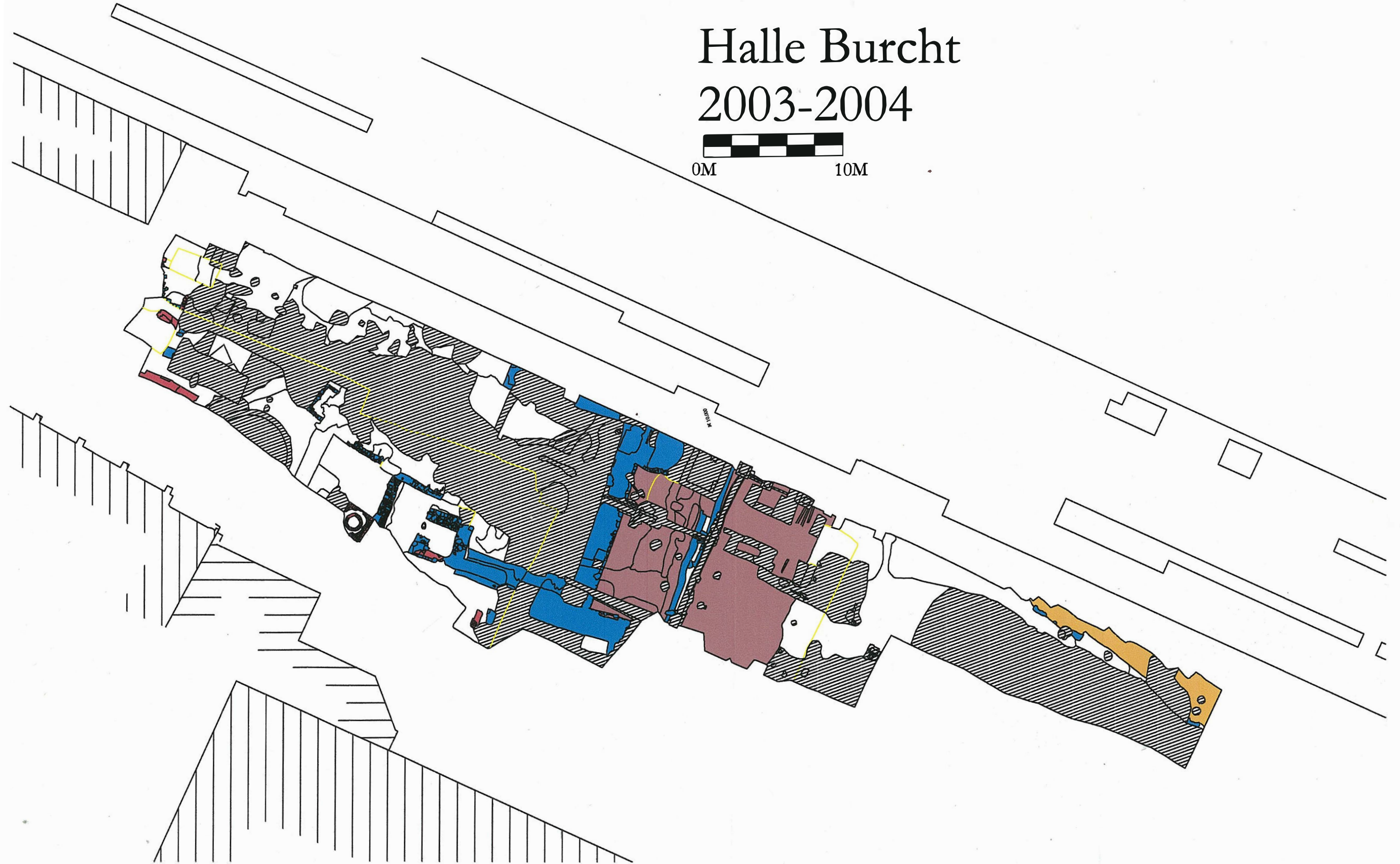
**Bijlage:
De grondplannen**

Halle Burcht 2003-2004

Halle Burcht

2003-2004

Halle Burcht

2003-2004

0M

10M

